

Paul G. Ørberg:

Uhistoriske danmarkskort

I disse år er to vigtige danmarkshistoriske værker under udgivelse, dels Danmarks Historie udgivet af Gyldendal i 5 bind, hvoraf første bind kom i 1977 og andet bind (indtil 1648) i 1980, redigeret af Aksel E. Christensen, H. P. Clausen, Svend Ellehøj og Søren Mørch, dels »Dansk social historie« også udgivet af Gyldendal, hvoraf 5 af de planlagte 7 bind er udkommet (okt. 1980). Begge disse værker indeholder et, tildels identisk, kortmateriale (for socialhistoriens vedkommende drejer det sig om bind 2, tiden 800–1500), som allerede i anmeldelser har været udsat for kritik.¹ Her skal gøres nogle bemærkninger specielt til kortenes manglende historiske konturer. To eksempler, henholdsvis på vand og land, vil lettest vise, hvad der tænkes på: samtlige kort aftegner Tange Sø (560 ha) i Midtjylland og Amager med det store inddæmmede areal på vestsiden (ca. 2000 ha). Tange Sø stammer fra den kunstige opstemning af Gudenåen ved anlægget af Tangeværket i 1920, inddæmningen ved Amager fra slutningen af 1940'erne.

Tager man nu m.h.t. rimelig synlighed på kortet sit udgangspunkt i Tange Sø's areal, hvad et blik på kortet vil vise er absolut realistisk, vil det sige, at arealforandringer på mere end ca. 500 ha vil kunne fremtræde med tilstrækkelig tydelighed på kort af den her omtalte type. Følgende *udtørringer og inddæmninger* af vandområder i de sidste to hundrede år burde herefter have været angivet som vand:²

1. Bygholm og Vesløs Vejler (1868–95)	5.500 ha
2. Lammefjord (1873–77)	3.700 ha
3. Lolland, Rødby Fjord m.m. (1873–76)	3.100 ha
4. Kolindsund, Djursland (1874–78)	2.370 ha
5. Bøtø Nor, Falster (1861–76)	2.370 ha
6. Øland-Gøl, Limfjorden (1914–21)	2.200 ha
7. Filsø m. Rølsø, Vestjylland (1848)	2.185 ha
8. Amager (1940'erne)	2.000 ha
9. Vester Stadil Fjord, Vestjylland (1864–)	1.650 ha
10. Nørreøkse Sø og Oxholm Vejle, Ø. Han herred (1786–1806)	1.100 ha
11. Sjørring Sø, Thy (1858–62)	880 ha
12. Gårdbo Sø, Horns herred (1881–82)	775 ha
13. Tastum Sø, ved Skive (1869–72)	750 ha
14. Søborg Sø, Nordsjælland (1873–87)	610 ha
15. Barmose v. Vordingborg (1817–18)	515 ha

I enkelte tilfælde finder vi det omvendte forhold: at områder, som i dag er vandområder, *tidligere* har været *land*. Det gælder, som allerede nævnt, Tange Sø, og det gælder først og fremmest visse områder ved den jyske vestkyst. Både ved Thyborøn og Hvide Sande er det kystens nutidige udseende, som er aftegnet, men ved Thyborøn-Agger gik kystlinjen

1. Erik Ulsig i anmeldelse af Danmarks Historie 1. bd. i Historisk Tidsskrift 80. bd. s. 101 (1980).

2. Anført efter V. Milthers: Danmarks Jordbund s. 45 ff i: Det danske Landbrugs Historie, ved K. Hansen, 1. bd. Danmarks Jord (1925).

for blot 200 år siden et par kilometer længere mod vest, og hvad vigtigere er, der eksisterede efter omkring år 1100 ingen åbning til havet, og hovedfærdselsåren til Thy gik ad den brede landtange; også i det historiske begivenhedsforløb har dette haft betydning, det var ad denne vej, Thy blev angrebet i 1600årenes krige. Den nuværende Thyborøn Kanal er fra 1860'erne.³

Længere mod syd er åbningen til Ringkøbing Fjord ved Hvide Sande først fra 1930, mens der til gengæld tidligere var en noget omskiftelig åbning til fjorden ved Nymindgab.

Endelig er der problemerne omkring de vestslesvigske marskegne, hvor jo betydelige landområder vides at være gået tabt under de store stormfloder (år 1300, 1362 og 1634). Forskellige rekonstruktionsforsøg af kystlinjen har været gjort, mest kendt og kritiseret er den berømte kartograf Johannes Mejers forsøg fra 1650 på at kortlægge landets udseende i 1240.⁴ Med udgangspunkt i Mejers kort har J. N. Schmidt i 1851 tegnet et stærkt revideret kort.⁵ Det havde altså nok været muligt, f.eks. ved hjælp af en stiplede linje, at markere, at kystlinjen har forløbet anderledes i fortiden end i nutiden.

En nærmere analyse af de enkelte kort afslører imidlertid en række forskelligheder m.h.t. de ovennævnte fakta, hvortil kommer nogle regulære fejl. Kortene i 1. bind af Gylendals Danmarkshistorie (oldtidskort s. 56–57, Danmark 1042–1340 s. 312–13, Østersøområdet 1042–1340) er alle rene nutidskort uden hensyntagen til de påpegede forandringer.

Det uhistoriske er yderligere understreget ved at grænsen fra 1920 er trukket hårdt op. Hertil kommer en række fejl m.h.t. stednavnenes placering. Erik Ulsig har allerede gjort opmærksom på, at Dragsholm Slot er anbragt i Ars herred syd for Kalundborg i stedet for i Ods herred. Det kan tilføjes, at på Fyn er Hagenskov (Frederiksgave) anbragt på Wedellsborgs (Iversnæs) plads i Vends herred mellem Assens og Middelfart; den rigtige placering er i Båg herred sydøst for Assens. I Jylland er herregården Ulstrup anbragt i Rinds herred i Vesthimmerland i stedet for ved Gudenåen sydvest for Randers. Tårnborg fremtræder som en landborg et godt stykke inde i Vestsjælland, mens det karakteristiske for den netop var, at det var en 'havneborg' beliggende ved det store Korsør Nor (af hvis nordlige del endda 130 ha blev tørlagt ved anlægget af jernbanen omkring 1855), som imidlertid slet ikke er indtegnet; det er derimod det betydeligt mindre Skelskør Nor. Socialhistoriens 2. bind (Niels Lund og Kai Hørby: Samfundet i vikingetid og middelalder 800–1500) har overtaget middelalderkortet fra Danmarkshistorien (s. 102–03), men ser man nøjere til, opdager man, at der er sket visse korrektioner, især for den sjællandske øgruppes vedkommende, hvor Lammebjerg og Rødbyfjord er indtegnede. I Jylland er Kolind Sund taget med, og Gårdbo Sø er antydnet. Omtrent det samme gælder bogens øvrige kort, Danmark i vikingetiden (s. 18–19), Danmarks ældste administrative inddeling (s. 128–129)⁶ og Danmarks slotte, len og købstæder ca. 1513 (s. 311–312), hvor Ha-

3. Anders Vrist Langer: Stormflodsramt (1980) s. 10–11. Jfr. Hardsyssels årbog 1969 s. 22 og Historisk årbog for Thisted amt 1961 s. 407.

4. Caspar Danckwert: Neue Landesbeschreibung der zwey Hertzogthümer Schleswich und Holstein (Husum 1652) s. 88. Jfr. også Peter Bredsdorff: Kortlægning og historiske studier (1973) s. 25, og Karl-Erik Frandsen: Historisk geografi, i Historisk Tidsskrift 78. bd. (1978) s. 461–73, særlig s. 471.

5. J. N. Schmidt: Undersøgelser angående Troværdigheden af Johan Mejer's Kort over Nordfrisland 1240, med kortbilag, i Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie 1851, s. 161 ff.

6. På dette kort forekommer for *Vendssysels* vedkommende den meget almindelige, men forkerte *ældste herredsofdeling* med nord-sydgående herredsgrenser. Disse grænser stammer fra så sent et tidspunkt som reskript af 15. nov. 1815 (og altså ikke som ofte antaget fra retskredsoplægningen i Jylland 1687/88). Den oprindelige herredsinddeling opdelte ved hjælp af øst-vestgående grænser landsdelen i 5 'bælter', fra nord: 1. Horns, 2. Vennebjerg, 3. Børglum, 4. Jerslev og 5. Kjær herred (+ Hvetbo herred i vest). Kortfejlen går vistnok tilbage til Johannes Steenstrups kort over Danmarks ældste inddeling i Danmarks Riges Historie 1. bd. s. 452 (om baggrunden for dette kort se Johannes Steenstrup: Nogle Undersøgelser over Danmarks ældste Inddeling, i Oversigt over det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1896 s. 375–404).

genskov er kommet rigtigt på plads.⁷ De samme justeringer er foretaget på hovedkortene i Danmarkshistoriens 2. bind: Danmark 1340–1536 (s. 40–41) og 1536–1648 (s. 374–375), men man vil hurtigt kunne overbevise sig om, at det i alt væsentligt er nutidskort, man har for øje og ikke historiske kort.⁸

Man kan naturligvis ikke bebrejde de pågældende kortegnere dette forhold, men derimod redaktionerne. Tegnerne har øjensynligt blot fået til opgave at tegne Danmarkskort til indplacering af de historiske stednavne, man havde brug for. I stedet for kunne man udmærket have lagt vore ældste nøjagtige kort til grund, nemlig Videnskaberens Selskabs kort fra slutningen af 1700årene og begyndelsen af 1800årene – f.eks. »Danmark og Slesvig i 2 blade« 1:480.000 fra 1842 – og instrueret tegnerne om, at de forskellige enkeltheder, der her har været nævnt – især arealændringer på over 500 ha – skulle medtages.⁹

Landkort er et så fortrinligt oplysende historisk materiale, at de under alle former fortjener både at blive udnyttet tilbunds og at blive behandlet med den størst mulige omhu og kritik.¹⁰

Ketty Johansson og Ulla Thomsen: Landboreformerne: Årsag – virkning

I dette 10-år, frem til 200-årsdagen i 1988, vil landboreformernes gennemførelse uden tvivl indtage en stadig større plads i den historiske forskning. Det er imidlertid ikke kun på grund af det runde jubilæum, at landboreformerne er kommet i brændpunktet. Den omsiggribende interesse for lokalhistorie har således åbnet mulighed for at emner som f.eks. landboreformernes gennemførelse i Danmark, og dermed grundlaget for den nutidige landbrugsstruktur både hos historiskrivningens herremænd og bønder¹ kan viderebringes i en bredere formidlingsmæssig sammenhæng. Endelig har den standende krise i landbruget fået mange til at fokusere på tidligere strukturforandringer i dansk landbrug – andelsbevægelsen – landboreformerne taget i omvendt tidsfølge. I det følgende vil vi komme med et forsøg på årsagsforklaringer til landboreformernes gennemførelse i Danmark for 200 år siden.²

Vort bud på årsagerne til strukturændringen i det danske landbrugssamfund, som netop landboreformernes gennemførelse var et

7. Kortene bygger iøvrigt tildels på kortene i Aksel E. Christensen: Danmarks befolkning i middelalderen, i *Nordisk Kultur II* (1938), og disse kort undlader helt at tage hensyn til historiske forhold.

8. Uden for problematikken historiske/uhistoriske kort frembyder kortene nogle katografiske ejendommeligheder. Mens man således overalt har været meget påpasselig med at indtegne selv ganske små *øer*, er det aldeles tilfældigt, hvilke *søer*, der er taget med. De fleste kort har forholdsvis mange sjællandske søer med, af jyske derimod enten kun den famøse Tange Sø (Gyldendals danmarkshistorie bd. 1) eller – uvist af hvilken grund – også Stubbesø (449 ha) på Djursland (Socialhistorien bd. 2 og Gyldendals danmarkshistorie bd. 2), men derimod f.eks. ikke den store Mossø (1689 ha). Fyns største sø Arreskov Sø (342 ha) er ingen steder indtegnet. Heller ikke indtegningen af åløb er konsekvent.

9. Man kunne f.eks. også have anvendt et kort som Theodor Gliemanns »Neueste Post-Charte von dem Königreiche Dannemark« fra 1824, tegnet på grundlag af Videnskaberens Selskabs kort, se Bo Bramsen: *Gamle Danmarkskort* (1965) s. 151.

10. I ældre historiske værker har man gjort sig større umage med at gøre kortene historiske, det gælder f.eks. det i note 6 nævnte kort af Johannes Steenstrup i *Danmarks Riges Historie* 1. bd. s. 452 og 650, som bl.a. har taget hensyn til de foran nævnte udtørringer og inddæmninger nr. 1–6.

1. Jvf. Thorkild Kjærgaard: *Fagmænd og amatører. Om herremænd og bønder i den danske historikerverden. Fortid og Nutid*, bd. 26, 1976, s. 507–15.

2. Vore tanker omkring landboreformerne, som kommer til udtryk i denne artikel, udspringer af en projektrapport, vi som hovedfagsstuderende på historieoverbygningen ved Aalborg Universitetscenter, har udarbejdet i 1979. Denne artikel vil således i det væsentligste være en præsentation og et resumé af vor forståelse af de danske landboreformer og dermed ikke en nærmere forskningsdiskussion af forskellige historieforskeres syn på de danske landboreformer. (Projektrapporten udkommer på Aalborg Universitetsforlag i marts 1981 under titlen: *Landboreformerne i Danmark 1758–1810* og på Bratskov hovedgård 1784–1810).